

N.S. Shakirova

Kazakh national agrarian university, Almaty, Kazakhstan
nurgul87@yandex.ru

THE GENERAL AND SPECIAL IN THE LEGAL SYSTEM OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract. In these article features of the system of law of the Republic of Kazakhstan, its conceptual and categorical device, the structural organization, internal and external interrelations, its place in the society, and also a role of the major factor of existence and development of society were researched. Especially they are represented broadly in the modern conditions in the CIS countries, including Kazakhstan, which passed through the totalitarian regime, approved itself as law-abiding, democratic state; created the civil society on the basis of ideals of freedom, equality and stability. The system of law is the condition and the construction of law-abiding state and civil society, representative democracy and political pluralism. The category of the system of law and many problems belong to the philosophy, sociology, the problems of structural, functional analysis, etc.

Key words: law, legal system, national legal system, legal families, democratization, political pluralism, sociocultural determination, constitutional state, civil society, political system.

Н.С. Шакирова

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ЖАЛПЫ ЖӘНЕ ЕРЕКШЕ

Аңдатпа. Бұл мақалада Қазақстан Республикасының құқықтық жүйесінің жалпы және ерекше белгілері қарастырылған, оның ғылыми қолданбалы категориялық аппараты, құрылымының ұйыдасуы, сыртқы және ішкі байланыстары, қоғамдағы орны, мемлекеттің дамуы мен қалыптасуындағы ерекше орны. Әсіресе құқық жүйесі қазіргі кездегі ТМД елдерінде өте өзекті орынға ие, сонымен қатар Қазақстан Республикасында да зерттелуі өте маңызды, себебі бұл елдердің барлығы тоталитарлық режимнен кейінгі даму үстіндегі мемлекеттер. Олар қазір өздерін құқықтық, демократиялық мемлекет ретінде жариялап, азаматтық қоғам орнату үстінде, алға қойған идеалдары түсіністік, еркіндік және теңдік бағытында болғандықтан олар кең масштабтағы құқықтық реформалар жүргізу үстінде. Сондықтан да замануи қайшылықтарды ескері отырып ұлттық құқықтық жүйе қалыптасу үстінде. Құқықтық жүйе құқықтық мемлекет орнатудың және азаматтық қоғам қалыптастырудың, демократияның және саяси плюрализмді жасаудың іргетасы болып есептеледі. Құқықтық жүйе категориясы өте кең көлемдегі түсінік, оны қалыптастыру мәселелеріне құқық философиясы, әлеуметтану мәселелері жүйелік-функционалды талдау мәселелері де кіреді.

Кілттік сөздер: құқық, құқықтық жүйе, ұлттық құқықтық жүйе, құқықтық жанұялар, демократизация, саяси плюрализм, әлеуметтік-мәдени детерминация, құқықтық мемлекет, азаматтық қоғам, саяси жүйе.

Қазақстан Республикасының одан әрі жетіліп дамуы мемлекеттік құжат та былай көрсетіледі. «Қазақстан-2050» Стратегиясы - барлық саланы қамтитын және үздіксіз өсуді қамтамасыз ететін жаңғыру жолы. Ол - елдігіміз бен бірлігіміз, ерлігіміз бен еңбегіміз сыналатын, сынала жүріп шыңдалатын үлкен емтихан. Стратегияны мүлтіксіз орындап, емтиханнан мүдірмей өту - ортақ парыз, абыройлы міндет [1].

Қазақстан Республикасының ұлт көшбасшысының мемлекетімізді одан әрі жетілдіру бағытында өзінің құзырындағы биліктің кейбір тармақтарын Парламент пен атқарушы билікке беру туралы Қазақстан халқына үндеу жасады: «Сіздердің назарларыңызға еліміз үшін аса маңызды, тағдырлы мәселені ұсынбақпын. Бұл – Конституция мен заңдарға өзгерістер енгізу. Біздің алдымызда билік тармақтарының өкілеттіктерін қайта бөлу міндеті тұр. Қазір заманның дидары өзгерді. Біз де өзгеруге тиіспіз. Сол себепті, мемлекеттің басқару жүйесін де жаңғыртатын кез келді. Мен елдің мүддесі мен заманның талабын, ұрпақтың болашағын ойлай отырып осындай байлам жасадым. Арнайы құрылған жұмыс тобы атқарылған істерді баяндады. Реформа екі

негізгі бағыт бойынша іске асады» [2]. Елбасының бұл құжаты мемлекеттікті одан әрі жетілдіруі мен демократиялауға бағытталған жаңа қадам. Осы құжатты жүзеге асыру барысында еліміздің құқық жүйесінде де төбегейлі өзгерістер болмақ. Бұл қадамдар 5 институционалды реформаларды одан әрі жүзеге асырудың механизмдер болып есептеледі.

«Қазақстан-2050» Стратегиясының негізгі бағыттарының бірі Қазақстан Республикасының құқықтық жүйесі әлемде дамыған елдерінің құқықтық жүйесін саралай отырып, өңдеп, олқылықтарды түзеп, жаңа заманауи үрдістердің негізінде елімізге тән жетілген құқықтық жүйені қалыптастыруды көздейді.

Егерде қоғамда маңызды экономикалық және саяси өзгерістер болып жатса, оның құқықтық жүйесі де өзгеріске ұшырауы керек. Себебі қоғамның экономикалық және саяси жүйесі құқықтың қатынасынсыз өмір сүрмейді.

Әрбір мемлекеттің құқықтық жүйесі қоғамның дамуының заңдылықтарын, оның тарихи, ұлттық, мәдени ерекшеліктерін көрсетеді. Әрбір мемлекеттің басқа мемлекеттің құқықтық жүйелерімен ұқсастықтары және өзіндік ерекшеліктері бар жеке құқықтық жүйесі болады.

Ғылыми әдебиеттерде көрсетілгендей құқықтық жүйе дегеніміз - белгілі бір елдегі, қоғамдық қатынастарды реттейтін бір-бірімен тығыз байланысқан құқықтық құрылымдардың және сол елдің құқығының дамуының деңгейін сипаттайтын элементтердің жиынтығы [3, 29 б.].

Әлемдік мәдениетте қалыптасқандай адам қоғамының даму процесінде бір-бірімен байланысты миллиондаған қарым-қатынастар қалыптасып, жаңарып, ескіріп жатады. Бұл объективтік диалектикалық процесс, заңдылық. Осы процессті реттеп басқару барысында қоғамдағы құқық бірнеше салаға, жүйеге бөлініп жатады. Қоғамдық қатынастардың объективтік даму процесіне сәйкес құқықтың құрылымы да, жүйелері де ескіріп, жаңарып, даму үстінде болады. Сол себептен, құқық қоғамдағы нормативтік актілердің тек жиынтығы ғана емес. Ол қоғамның, әр саласына сәйкес объективтік, диалектикалық даму процесі арқылы қалыптасатын әлеуметтік көп салалы, көп жүйелі құбылыс. Бұл күрделі құқық процесі сала-салаға, жүйе-жүйеге бөлінумен шектелмейді. Сонымен бірге қоғамның салалық-жүйелік дамуын, олардың өзара байланысын, қатынасын реттеп-басқарып отырады. Нормативтік актілердің ескіргенін жаңартып, кемшіліктерін толықтырып құқықтық нормаларды қоғамның, объективтік процесіне сәйкес дамытып, олардың орындалуын тездетіп, жетілдіреді. Бұл процесстің байланысында, қатынасында алшақтыққа және қайшылыққа құқықтың құрылымы, жүйелері болдырмауы тиіс.

Құқық жүйелерінің өзіне тән белгілері:

Олар төменгілер бірінші - құқық, қоғамның объективтік-диалектикалық даму процесіне сәйкес қалыптасқан нормативтік актілердің бірлігі және құқықтың, қоғамның даму процесін реттеп, басқаруы. Құқық жүйелері субъективтік жолмен қалыптаспайды, сондықтан бұл жүйелер бір-бірімен объективтік тығыз байланыста, қатынаста болады. Қоғамның дамуына жақсы әсер етеді. Егерде қоғам мен құқықтың объективтік байланысы, қатынасы дұрыс дамымаса қоғам дағдарысқа ұшырайтын болады.

Екінші - құқық қоғамның көп жүйелі, көп салалы әлеуметтік қарым-қатынастарын реттеп-басқарып отыратын жалпыға бірдей міндетті нормалар.

Құқық жүйелері қоғамның әр саласына сәйкес қалыптасып, сол саланы реттеп, басқарып отырады. Салалық, нормативтік актілер бәрі бірігіп қоғамдық құқықтың алдындағы тұрған бір саясатты, бір мүдде-мақсатты орындайды [3, 38 б.].

2010 жылы мемлекеттің құқықтық даму бағытын жалғастыру, құқықтық жүйені жаңғырту мақсатында 2020 жылға дейінгі «Құқықтық саясат тұжырымдамасы» қабылданды. Соңғы ұзақ мерзімді «Құқықтық саясат тұжырымдамасы» мемлекеттің құқықтық жүйесінің - үшінші кезеңіне сәйкес келеді. Құқықтық саясатқа кешенді көзқарас барлық нормативтік-құқықтық базаны мемлекет дамуының жалпы стратегиясы тұрғысында, оның ішінде нәтижелілік, ашықтық және есептілік принциптерінде, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын, қоғам мен мемлекеттің мүдделерін қамтамасыз ететін мемлекеттік басқарудың сапалы жаңа моделін жасау жөнінен жаңғыртуға мүмкіндік береді [4].

Жоғардағы көрсетілген үдерістеі соны жаңалықтың бірі азаматтар мен бүкіл қоғамның мүддесін неғұрлым толық қамти алатын, нормативтік құқықтық актілерді бағалаудың халықаралық стандартын енгізу болмақ. Сондай-ақ, жаңа тұжырымдама заң техникалары деңгейін көтеріп, құқықтық реттеу механизмін жетілдіруді де, озық ақпараттық технологиялардың құқық шығармашылығы және құқық қолданушы үдерісін енгізуді де қамтамасыз етті. Құқық саясатты бұлайша кешенді түрде қарастыру - еліміздің жалпы дамуы барысында, оның бүкіл нормативтік-құқықтық базасын жетілдіріп, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын, қоғам мен мемлекеттің мүдделерін қорғауды қамтамасыз етуге кепілдік бере отырып, нәтижелілік, шынайылық пен есеп беріп отыру қағидаттарына негізделген мемлекеттік басқарудың жаңа сапалық үлгісін жасауға мүмкіндік береді.

Құқықтық жүйе кез-келген мемлекеттің негізгі жалпы дамуының нәтижесі мен көрінісі болып табылады. Қазақстан Республикасының құқықтық жүйесінің қазіргі қалыптасуы қажырлы еңбек нәтижесі болып табылса, болашақ дамуы да қарқынды сапалы болады деп сенеміз.

Бүгінгі қоғамда заңдарды жүйелеуде өзекті мәселелер көп. Біріншіден, кодификациялық және басқа ірілендірілген актілердің жобалары мен жаңа актілердің жобаларын әзірлеу. Ең алдымен Конституцияда керсетілгендей Конституциялық заңдар жобасы, жай заңдар жобасы зірленуі тиіс. Бұл заң жобаларының әзірлену мерзімдері Конституцияда 92-бапта «Конституциялық заңдар Конституция күшіне енген күннен бастап бір жыл ішінде қабылдануға тиіс, Егер Конституцияда Конституциялық деп аталған немесе заң күші бар актілер ол күшіне енген кезде қабылданып қойған болса, онда олар Конституцияға сәйкес келгіріледі де, Қазақстан Республикасының Қояституциялық заңдары деп көрсетіледі.

Екінші бір мәселе қолданылып жүрген актілерді Республика Конституциясы принциптеріне сәйкестендіру, соған байланысты өзгертулер мен толықтырулар енгізу, өзінің маңызын жойған жекелеген заң актілерінің сайттары, тармақтары мен тармақшаларының күші жойылған ден табу. Бұл көп уақыт алатын өте қиын және жауапкершілігі жүктелетін, мұқияттылықты, табандылықты, теориялық білімділікті талап ететін жұмыс. Өйткені әрбір жобаны әзірлеушілер көптеген актілерді, олардың тиісті бөліктерін, сайттарын, тармақтарын, тармақшаларын, абзацтарын талдап зерттейді.

Ендігі бір мәселе, Қазақстан Республикасындағы заңдарды жүйелеудегі және жалпы заң шығарушылық қызметтегі, бұл заң текстерінің бірінші орыс тілінде дайындалып одан кейін қазақ тіліне аударылып кейбір сөздердің немесе ережелердің мағынасының өзгеріп кететіндігі. Бұл мәселе туралы жаңа қабылданған заңдардың қазақ тіліндегі мәтініне бірнеше сын мақалалар баспасөзде жарық көрді [5, 17 б.].

Елімізде қолданылып жүрген заңдар жүйесінің дұрыс дамуы үшін, заң шығару жүйесінің пайда болу барысындағы кездесетін негізгі кемшіліктерді дер кезінде көрсетіп, олармен күресудің басты құралын табу қажет. Басты кемшіліктер заңдар мен басқа да нормативтік актілер арасындағы қарама-қайшылықтар болып табылады және осы негізде олар тәжірибеде де бір-біріне үйлеспейді. Қажетті заңдарды және заңға негізделген актілерді іздеуді жеңілдететін жүйелеудің басқа бейресми өзге де тәсілдері болуы мүмкін. Бұрын заңдар картотекасы мен жинақтары. осындай қызмет атқарды. Ал қазіргі уақытта оны ең тиімді жолымен - заңдар туралы деректердің жүйеленген және кодталған базалары бар электронды автоматтандырылған іздеу жүйесі, яғни мәліметтер базасымен алмастырып отыр. Мұндай жүйелер белгілі бір логикалық-математикалық жүйелерге негізделеді. Алайда, көптеген актілерді іздеу заңдар үшін маңызды негіз қалағанымен, олардың өзін тәртіпке келтірмейді. Бірақ нәтиже қалайда заңдардың өзін жүйелеу немесе кодификациялау болуы тиіс. Заңдардың жүйелі дамуының мейлінше оңтайлы жолы оны кодификациялау болып табылады. Яғни ағымдық бытыраңқы актілер қосындысының орнына заңдар жиынын жасау. Бірақ мұның өзі - заңдардың өзін бір жүйеге келтіре алмайды, тек оның негізін ғана құрай алады [6].

Қазақстан Республикасының құқықтық жүйесі қоғам өмірінің маңызды аясында жұмысты жақсарту үшін заңдар жаңадан өзгертіліп, толықтырылуы шарт. Себебі өмір өзгерісте, мемлекет жетілуде, заңдар да оған жауап беру керек. Уақыт күтпейді, сондықтан да заңдар да жаңғырып отыруы керек.

Қорыта келе, тәуелсіз, егеменді Қазақстан Республикасы қазір құқықтық реформаларды жаңғыртып, жетілдіруде. Осы жаңаша бетбұрыстар еліміздің мемлекеттік мүддемізге лайықты ішкі саясатпен жүзеге асырылуы керек. Осы ойлар - халқымыздың дәстүрлеріне, әдет ғұрыпына, діліне етене жақын, ұзақ ғасырлар бойы қанымызға, жанымызға, тәнімізге сіңген, адамгершілік пен имандылыққа толы заңдарын ұмытпай, ескеру, қоғам кәдесіне жарату деп түсіну керек. Сол себептен, заңнама жүйесі өз елінің құқықтық мәдениетін дамыту, оны сыртқы теріс ықпалдардан қорғау әрекетін заңдастыру, ұлттық намыс, ұлттық сананы, ұлттық болмысты, ұлттық ділді, дамыту жолдарына әдіс-тәсілдер қалыптастырып жағдай жасауды іске асыруы керек. Құқықтық жүйе рухани-мәдени, әлеуметтік-экономикалық, мемлекеттік-саяси алғышарттармен қатар және олармен өзара әрекеттесе отырып, қоғам дамуының дербес және өзіне-өзі жеткілікті, жоғары мәнді және тиімді факторы болып отыр, сонымен қатар еліміздің құқықтық жүйесі, мемлекеттігіміздің мызғымас іргетасы деп айтуға болады.

ӘДЕБИЕТ

[1] ҚР Президентінің 2014 жылғы 17 қаңтардағы «Қазақстан жолы - 2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» Қазақстан халқына жолдауы // <http://online.zakon.kz/doc>.

[2] ҚР Президенті Нұрсұлтан Назарбаев билік тармақтары арасында өкілеттіктерді қайта бөлу мәселелері жөнінде Қазақстан халқына үндеуі // 25.01.2017 https://baq.kz/kk/news/prezident/elbasi_undeu_zhariyaladi.

[3] Сапарғалиев Ғ.С., Ибраева А.С. Мемлекет және құқық теориясы. – Оқулық. – Астана, 2011. – 275 б.

[4] Қазақстан Республикасы Президентінің 2009 жылғы 24 тамыздағы № 858 Жарлығымен бекітілген Қазақстан Республикасының 2010 жылдан 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған «Құқықтық саясат тұжырымдамасы» // Егемен Қазақстан. – 2009. – 28 тамыз.

[5] Аюпова З.К. Қазақстанның құқықтық жүйесінің қалыптасуы // Заң. – № 9. – 2003. – 17-25 б.

[6] Әбдірахманова С. Ата Заң - әділдіктің айғағы // Заң газеті. – 2007. – 23 тамыз.

REFERENCES

- [1] The Message of the President of the Republic of Kazakhstan N.A. Nazarbayev to the people of Kazakhstan January 17, 2014 “The Kazakhstan way – 2050: One purpose, common interests, common future” // <http://online.zakon.kz/doc> (in Russ.).
- [2] President of the Republic of Kazakhstan N.A. Nazarbayev’s about the distribution of powers in Kazakhstan // 25.01.2017 https://baq.kz/kk/news/prezident/elbasi_undeu_zhariyaladi (in Russ.).
- [3] Sapargaliyev G.S., Ibrayeva A.S. Theory of state and law. – Textbook. – Astana, 2011. – 275 p. (in Russ.).
- [4] The Concept of the legal policy of the Republic of Kazakhstan on 2010-2020 August, 24, № 858 // Egamen Kazakhstan. – 2009. – 28 August (in Russ.).
- [5] Ayupova Z.K. Development of the legal system of the Republic of Kazakhstan // Law. – № 9. – 2003. – 17-25 p. (in Russ.).
- [6] Abdrakhmanova S. Supreme law as the testimone of justicee // Law newspaper. – 2007. – 23 August. (in Russ.).

УДК 341.87

Н.С. Шакирова

КазНАУ, магистрант кафедры права, г. Алматы, Республика Казахстан

ОБЩЕЕ И ОСОБЕННОЕ В ПРАВОВОЙ СИСТЕМЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Аннотация. В данной статье рассматриваются особенности правовой системы Республики Казахстан - ее понятийно-категориального аппарата, структурной организации, внутренних и внешних взаимосвязей, ее места в обществе, а также роли важнейшего фактора существования и развития общества. Особенно они представляются актуальными в современных условиях в странах СНГ, в том числе и в Казахстане, которые, преодолев тоталитарный режим, утверждают себя правовыми, демократическими государствами; формируют гражданское общество на основе идеалов свободы, равенства и согласия; интенсивно осуществляют широкомасштабные правовые реформы, в ходе которых трудно и противоречиво складываются новые национальные правовые системы. Правовая система является условием и одновременно следствием строительства правового государства и формирования гражданского общества, представительной демократии и политического плюрализма. Категория правовой системы и многие проблемы относятся к философии права, социологическим проблемам структурно-функционального анализа и др.

Ключевые слова: право, правовая система, национальная правовая система, правовые семьи, демократизация, политический плюрализм, социо-культурная детерминация, правовое государство, гражданское общество, политическая система.